

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال چهارم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۷

صص ۸۲-۱۰۹

ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی بازتابی توسعه مناطق مرزی؛ مطالعه موردی: بازارچه مرزی شیخ صالح شهرستان ثلاث باباجانی، استان کرمانشاه

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری* - دانشیار جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

دکتر محمد حسین پاپلی یزدی - استاد جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس

عرفان عبدی - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۲/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۵/۳

چکیده

مبادلات تجاری مرزی یکی از شاخص‌های اصلی در برقراری ارتباط بین کشورهای همسایه و نیز امرار معاش مردم مرزنشین می‌باشد و از این طریق مردم ساکن در نواحی مرزی کشورهای همسایه می‌توانند در کنار هم و با هم از فرصت‌ها و منابع مشترک استفاده نمایند که این امر می‌تواند منجر به استمرار و پایداری دوستی و تفاهم طرفین، امنیت و رونق اقتصادی و توسعه، ایجاد فرصت‌های شغلی و شکل‌گیری یک نوع مزیت نسبی در مناطق مرزی گردد. علیرغم ظرفیت‌ها و توان‌های موجود در مناطق مرزی باید گفت یکی از ویژگی‌های اصلی این مناطق، دوری از مرکز کشور است این مسأله جغرافیایی که بیشتر از طبیعت مناطق مرزی ناشی می‌شود و این دوری به لحاظ سیاست‌های غیرآمایشی و مرکز محور بودن، پیامدهای نامطلوبی را برای مناطق مرزی به همراه دارد که مهمترین آن، محرومیت شدید و حاشیه‌ای بودن این مناطق و قرار نگرفتن آنها در مسیر امواج آمایشی توسعه کشور است. تنگناهای موجود در دو سوی مرز باعث شده تا کشورهای همسایه برای توسعه مناطق مرزی، عدالت اقتصادی و اجتماعی و نیز افزایش همکاری‌های متقابل منطقه‌ای اقدام به ایجاد بازارچه‌های مرزی نمایند.

E-mail: Reftekhari@yaho.com

* نویسنده عهده‌دار مکاتبات

در این تحقیق به تحلیل اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی در توسعه مناطق مرزی (نواحی روستایی) پرداخته شده، بر این اساس بازارچه شیخ‌صالح در استان کرمانشاه به عنوان نمونه انتخاب گردید و با تحلیل داده‌ها و اطلاعات با استفاده از نرم افزار Spss و Arc GIS، با روش توصیفی و تحلیلی به شیوه کتابخانه‌ای و میدانی (تجربی) - پرسشنامه و مشاهده- اثرات اقتصادی این بازارچه در دو مقطع قبل از تأسیس بازارچه و بعد از آن بر مناطق مرزی اطراف بازارچه مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج بدست آمده حاکی از این واقعیت است که بازارچه توانسته است اثرات اقتصادی مثبتی بر روی مناطق پیرامون خود برجای گذارد.

واژه‌های کلیدی: مناطق مرزی، بازارچه مرزی، توسعه منطقه‌ای، شیخ صالح، کرمانشاه، ایران.

۱- بیان مسأله

در دهه‌های اخیر در تحقیقات توسعه‌ای اعم از تحقیقات اقتصادی و اجتماعی و اکولوژیکی به مناطق مرزی و تأثیرات مرزی توجه بسیاری صورت گرفته است. این رغبت و علاقه وافر به مناطقی که در امتداد مرزهای همگرایی کشورها قرار گرفته‌اند به طور مشخصی از این تصور نشأت گرفته که این مناطق جغرافیایی ویژه، ممکن است موجب ایجاد سازگاری و همسانی اقتصادی در همگرایی بین کشورها گردند (Niebuhr, 2004: VI). بدین معنی که در مرزهای اکثر کشورهای در حال توسعه سطح قابل توجهی از نیاز مردم مرزنشینان از طریق مبادلات مرزی تأمین می‌شود. اینگونه مبادلات علی‌رغم غیررسمی و محلی بودن آن دارای نقش پراهمیتی در مبادلات میان کشورهای همسایه بوده و باعث بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می‌شود از این رو برنامه‌ای کردن چنین مبادلات و جریانهایی در نوع خود به توسعه همکاری‌های متقابل اقتصادی، گسترش بازارهای مرزی محلی، ایجاد صلح و ثبات در مناطق مرزنشین و بالاخره بهبود امنیت در این مناطق و بهبود زیرساختها و خدمات مورد نیاز منطقه را به همراه می‌آورد (مراتب، ۱۳۸۴: ۲). در مجموع، اقتصاد مناطق مرزی می‌تواند نقشی اساسی در ترقی و پیشرفت توسعه اقتصادی نواحی مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد، ایجاد روابط دوستی و آشنایی بیشتر، تسریع همکاری‌های بیشتر بین نواحی مرزی داشته باشند (Chandoevmit, 2004: 145). کشورهایایی که دارای سطح

بالایی از آزادی در تجارت هستند معمولاً ثروتمندتر از سایر کشورها هستند، بنابراین ارتباطی مستقیمی بین فقر و تجارت وجود دارد تجارت می‌تواند فقر را شناسایی، نابرابریها را کاهش و آزادی را به میزان بسیار زیادی افزایش دهد (Phangaphanga, 2007: 7). اصولاً در رویکرد جدید توسعه، توسعه پایدار به عنوان راهبرد جهانی قرن بیست و یکم در نشست سران کشورها در سال ۱۹۹۲ در «ریو» مورد پذیرش قرار گرفته است. اهداف توسعه پایدار عبارتند از: تأمین نیازهای اساسی، بهبود استانداردهای زندگی برای همه، حفاظت و مدیریت بهتر اکوسیستم‌ها در همه سطوح سازمان فضایی (محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی).^۱ بر همین اساس، برای تحقق توسعه پایدار که به نوعی متضمن تقویت و یکپارچگی هویت و امنیت ملی نیز است، ضرورت دارد تا مناطق دور افتاده و محروم در سطح ملی به لحاظ برنامه‌های توسعه‌ای از حقوق توسعه‌یافتگی برخوردار باشند. در این میان برنامه‌های توسعه روستایی، در راستای برنامه‌های توسعه هر کشور با بهبود شرایط زندگی ساکنان فقیر و کم‌درآمد روستایی و خوداتکایی، آنها را در مسیر توسعه ملی کشور قرار می‌دهد. در واقع هدف از این برنامه‌ها، تغییر ساختار اجتماعی و اقتصادی و بهبود شرایط اکولوژیکی حاکم بر جامعه روستایی است. مجری و کارگزار در این برنامه‌ها نیز دولت‌ها هستند (طالب، ۱۳۸۴: ۲۲۶). یکی از این برنامه‌ها، پویا کردن اقتصاد نواحی مرزی است که به عنوان یک شاخص اصلی در برقراری ارتباط بین کشورهای همسایه و نیز بهبود امرار معاش مردم مرزنشین به‌شمار می‌رود بدین معنی که از این طریق مردم ساکن در نواحی مرزی کشورهای همسایه می‌توانند در کنار هم و با هم از فرصت‌ها و منابع مشترک استفاده نمایند و این امر می‌تواند منجر به دوستی و تفاهم طرفین، امنیت و رونق اقتصادی و توسعه، ایجاد فرصت‌های شغلی و شکل‌گیری یک نوع مزیت نسبی در مناطق مرزی گردد (Chandoevrit, 2004: 145).

علیرغم این ظرفیت و توان‌ها در مناطق مرزی باید گفت که دوری از مرکز این مناطق که عموماً مسأله‌ای جغرافیایی است و بیشتر از ساختار مناطق مرزی ناشی می‌شود به لحاظ اتخاذ سیاست‌های توسعه‌ای و برنامه‌های غیر آمایشی پیامدهای نامطلوبی را برای این مناطق به

¹ The First Millennium Development Goals Report Islamic Republic of Iran, 2004

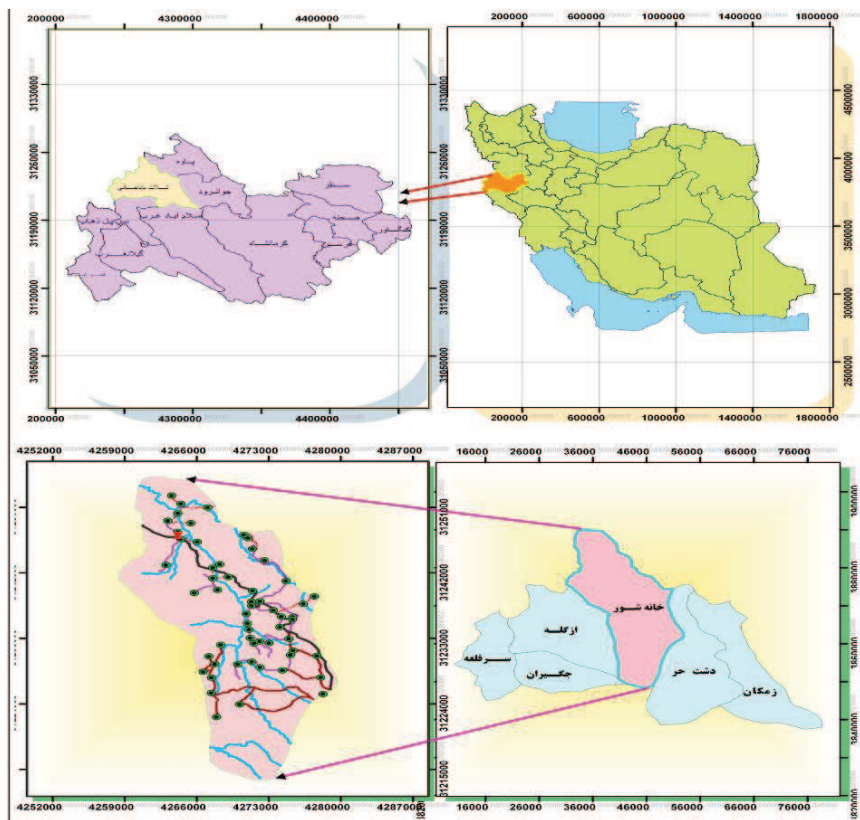
همراه دارد که مهمترین آن، محرومیت شدید و حاشیه‌ای بودن این مناطق و فرار نگرفتن آنها در مسیر امواج آمایشی توسعه کشور است. دوری از مرکز جغرافیایی کشور که به معنای دوری از مراکز تصمیم‌گیری سیاسی کشور است، باعث می‌شود این مناطق به دلیل دوری از مرکز و هم به دلیل کاستی در قابلیت‌های جمعیتی و صنعتی کمتر در جریان آثار مثبت برنامه‌های توسعه داخلی قرارگیرند (عندلیب، ۱۳۸۰: ۲۰۲). مطالعات نشان می‌دهد در برخی مناطق مرزنشین از گذشته به لحاظ همگنی‌های اکولوژیکی، خصوصیات اجتماعی، و قرابت‌های قومی با مردم مرزنشین آن‌سوی مرزها، از یکسو و نبود یک راهبرد آمایشی در برنامه‌های توسعه ملی از سوی دیگر پیوسته انگیزه‌ساز بسیاری از تحرکات غیررسمی و مبادلات ناخواسته، جابجایی و انتقال جمعیت به صورت کوچ‌های دسته‌جمعی به کشورهای همسایه و شهرهای بزرگ بوده است. اثرات منفی این جریان‌ها بر پیکر امور اقتصادی - بازرگانی کشور، آشفتگی و ناامنی ساختاری و عدم ثبات جمعیت مناطق مرزنشین بر کسی پوشیده نیست. وجود چنین تفاوتها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای تأثیرات عمده‌ای در روند توسعه مناطق مرزی بر جای گذاشته است.

چنین واقعیهایی است که امروزه در دو سوی مرز باعث شده تا کشورهای همسایه در قالب بازارچه‌های مشترک مرزی که از شناخته‌شده‌ترین روش‌های توسعه اقتصادی روستاهای مرزنشین به شمار می‌رود، و می‌تواند تحولی اساسی در تولید، ایجاد اشتغال، تثبیت جمعیت مرزنشین، افزایش درآمد و نهایتاً توسعه پایدار ایجاد نماید و به سمت همکاری‌های متقابل منطقه‌ای هدایت شوند اقدام نمایند (شایان، ۱۳۸۳: ۷۲).

منطقه مورد مطالعه بازارچه مرزی شیخ‌صالح و روستاهای دهستان خانه شور شهرستان ثلاث‌باباجانی را در بر می‌گیرد. شهرستان ثلاث‌باباجانی در غرب استان کرمانشاه بین ۳۸ و ۴۵ دقیقه تا ۲۵ درجه و ۴۶ دقیقه عرض شمالی و ۳۴ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۲ درجه و ۳۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۲۸۰ متر، با مساحت ۱۷۰۴ کیلومتر مربع می‌باشد از شمال به شهرستان پاوه، از شرق به شهرستان جوانرود، از جنوب به شهرستانهای اسلام‌آباد غرب و سرپل‌ذهاب و از غرب به کشور عراق محدود شده است.

روستاهای پیرامون بازارچه مطابق با آمار ۱۳۷۵ و تا قبل از تأسیس بازارچه از مشکلات متنوعی مانند بیکاری، مهاجرت‌های گسترده، اشتغال غیررسمی و قاچاق کالا و... رنج می‌بردند که با شکل‌گیری بازارچه و رونق تجاری، برخی از این مشکلات در حال کاهش است، از این رو مطالعه آثار توسعه‌ای بازارچه می‌تواند نقش توسعه‌ای آن را بیش از پیش روشن سازد.

بدین منظور در این پژوهش با شیوه توصیفی - تحلیلی و به صورت اسنادی (کتابخانه‌ای) و تجربی (میدانی) این سؤال مورد ارزیابی قرار گرفته است: «اثرات اقتصادی بازارچه مرزی شیخ صالح در توسعه مناطق مرزی پیرامون بازارچه به چه صورت بوده است؟»
فرضیه اصلی تحقیق متناظر با این سؤال این‌گونه صورت‌بندی شده است: «بازارچه مرزی شیخ صالح تغییرات مثبتی (ارگانیک) در ساختارهای اقتصادی مناطق پیرامونی خود برجای گذاشته است.»

نقشه شماره ۱: موقعیت منطقه مورد مطالعه

۲- روش تحقیق

هدف از انجام این پژوهش ارزیابی و تحلیل اثرات اقتصادی بازارچه مرزی شیخ صالح روی توسعه مناطق مرزی پیرامون و نیز روستاهایی که در تعاملی مستقیم با این بازارچه قرار دارند و همچنین طرح مشکلات و مسائل موجود و ارائه پیشنهادات و راهکارهای عملی در این زمینه است.

در این تحقیق، بازارچه مرزی شیخ صالح شهرستان ثلاث باباجانی (دهستان خانه شور) و روستاهای پیرامون این بازارچه به عنوان جامعه آماری مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته

است. جمعیت فعال در این بازارچه مطابق آمار رسمی (کسانی که دارای کارت پبله‌وری فعال بوده‌اند) ۲۱۳ نفر بوده‌اند. همچنین جمعیت روستاهای نمونه پیرامون این بازارچه (۷ روستای منتخب) با توجه به آمار سرشماری سال ۱۳۸۵، ۲۲۵۱ نفر در قالب ۴۴۸ خانوار بوده‌اند. واحد تحلیل نیز دو سطحی می‌باشد، سطح اول، سرپرستان خانوار و کسانی که در سن فعالیت قرار دارند و سطح دوم، شورای اسلامی روستا، مسئولین بازارچه و... می‌باشد. برای برآورد تعداد نمونه‌ها، از روش نمونه‌گیری تصادفی^۱ و استفاده از فرمول کوکران^۲ (باتوجه به اینکه سؤالات کیفی بودند) استفاده گردید.

با توجه به فرمول کوکران تعداد نمونه در سطح اول تحلیل (سرپرستان خانوار) ۱۱۵ نفر برآورد شد. لذا برای انجام دقیق‌تر کار تعداد ۱۲۰ پرسشنامه تکمیل گردید که ۲۶/۷۸ جامعه آماری را تشکیل می‌دهد. همچنین برای برآورد حجم نمونه در سطح دوم که شامل مسئولین بازارچه، شورای روستا، دهیار و... می‌باشند از روش تمام شماری استفاده گردید که تعداد ۳۰ پرسشنامه برای این افراد تنظیم شد. بنابراین در مجموع تعداد ۱۵۰ پرسشنامه توزیع و تکمیل گردید. که در ابتدا به بررسی اعتبار پرسشنامه و سپس با استفاده از تعداد ۳۰ پرسشنامه به تعیین روائی، پایایی و رفع ابهامات و اشکالات موجود در پرسشنامه اقدام گردید. متغیرهای تحقیق نیز بدین صورت بوده است:

الف- متغیر مستقل: بازارچه مرزی

ب- متغیر وابسته: ساختار و شاخص‌های اقتصادی (درآمد، رضایت شغلی، میزان درآمد)، ایجاد و رونق اشتغال مستقیم و غیرمستقیم تحرک بین شغلی قبل و بعد از تأسیس بازارچه، انگیزه سرمایه‌گذاری و گرایش به فعالیتهای اقتصادی، میزان تولیدات زراعی و دامی، اشتغال و بیکاری (جوابگویی به نیازهای شغلی، تعداد و تنوع شغلی، تغییر شغل، اشتغال زنان)، تأمین نیازهای اولیه خانوار (صادراتی، وارداتی)، هزینه‌های حمل و نقل، افزایش قیمت‌ها و هزینه‌های زندگی).

^۱ - Stratified Random Sampling

^۲ -Cochran

۳- مبانی نظری

۳-۱- توسعه پایدار و توسعه پایدار روستایی

امروزه توسعه به معنای زندگی بهتر تلقی می‌شود و جوامع نسبت به گذشته از آن بیشتر منتفع می‌گردند. توسعه همان رشد اقتصادی نیست (پاپلی یزدی و، ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۳۲)؛ زیرا توسعه جریان چند بعدی است که در خود تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی - اجتماعی را به همراه دارد و علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساختمانهای نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجه نظرهای عمومی مردم است در بسیاری از موارد حتی عادات، رسوم و عقاید مردم را نیز در بر می‌گیرد (ازکیا، ۱۳۸۳: ۱۸). توسعه گذار از وضعیتی به وضعیت دیگر می‌باشد، و عبارت است از تغییر، تحول و پیشرفت (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۲: ۱۴۱) از این‌رو شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازها و تقاضاهای آنان در ابعاد مادی و معنوی از جمله اقدامات اساسی در مسیر پیشرفت و توسعه تلقی می‌شود (Figuroa, 2007: 5).

امروزه اهمیت توسعه روستایی و نقش حیاتی آن در توسعه و پیشبرد کشورها - به ویژه کشورهای در حال توسعه - بر هیچ کس پوشیده نیست و به باور کارشناسان و دست‌اندرکاران امر، تحقق این مهم بیش از هر چیز در گرو توسعه منابع انسانی است. به همین اعتبار، اولویت رشد و توسعه منابع انسانی بر سایر وجوه توسعه روستایی، امری انکارناپذیر است. به عبارت دیگر، توسعه منابع انسانی، عامل کلیدی و پیش شرط ضروری برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی است (فائو، ۱۳۷۷: ۲). تحقق چنین توسعه‌ای با رویکرد مردم محور و مکان محور به وجود نظام‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، تولیدی، دانش فنی و محیطی نیاز دارد که در مجموع الزامات توسعه پایدار روستایی را شکل می‌دهند (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۷: اسلاید ۹).

چنین توسعه‌ای افزون بر اهداف عمومی بر اهداف خاص استوار است که عبارتند از: امنیت غذایی، افزایش مشارکت، حفظ محیط زیست و کاهش فقر. که امروز این اهداف چهارگانه به عنوان منشور بین‌المللی در همه محافل علمی و اجرایی مورد توجه می‌باشد (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۸۲: ۳۵).

۳-۲- آمایش سرزمین، اقتصاد منطقه‌ای و بازارچه‌های مرزی

بی‌شک غایت اصلی تمام برنامه‌ریزی‌ها آمایشی رسیدن به توسعه پایدار، تعادل منطقه‌ای، توزیع مناسب فعالیت‌ها و استفاده حداکثر از قابلیت‌های محیطی در فرآیند توسعه مناطق است. برنامه‌ریزی توسعه در دوران سی ساله قبل از انقلاب نشان می‌دهد که به‌رغم دستیابی به رشد اقتصادی در چند بخش و حتی افزایش چشمگیر درآمد سرانه، رژیم گذشته در پیشبرد اهداف توسعه با مشکلاتی مواجه شد. ریشه این مشکلات عمدتاً ناشی از تنظیم برنامه‌ریزی توسعه با نگرش صرف اقتصادی و بدون توجه به بازتاب‌های اجتماعی و منطقه‌ای آن بود که به نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی و منطقه‌ای به شدت دامن زد و مانع از برخورداری متعادل همه مناطق از مواهب توسعه شد (زالی، ۱۳۸۳: ۳۴).

تردیدی نیست که یکی از مهمترین و اثرگذارترین مفروضات در طرح آمایش سرزمین در چارچوب منطقه‌بندی، موضوع چگونگی مناسبات کشور با سایر کشورها و نقش جایگاه آن در مقیاس بین‌المللی است. بدون داشتن یک دیدگاه مشخص نسبت به روابط و چگونگی مناسبات اقتصادی و فرهنگی کشور با سایر کشورها (خصوصاً کشورهای منطقه) طرح آمایش سرزمین نمی‌تواند دارای تحول‌آفرینی مورد انتظار باشد. در واقع آمایش مناطق مرزی که به نوعی از سازماندهی فضایی مناطق مرزی به منظور بهره‌برداری مطلوب و مناسب از مزیت‌های این مناطق در راستای منافع ملی و در چارچوب توسعه و امنیت کشور است می‌توان توزیع بهینه جمعیت و فعالیت در پهنه جغرافیایی مناطق مرزی را امکان‌پذیر ساخت. به‌گونه‌ای که هر یک از این مناطق با قابلیت‌ها، نیازها، محدودیت‌ها و تهدیدات و فرصت‌ها، از طیف مناسبی از فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، برخوردار بوده و امکان رشد مادی و معنوی برای ساکنین این مناطق فراهم گردد. حال اگر فرآیند توسعه فضایی مناطق مرزی را کوششی هوشمندانه جهت ارتقای سطح کیفی زندگی مردم ساکن مرز بدانیم، باید اذعان داشت که نیاز کشوری همچون ایران به خاطر پراکندگی منابع آب و خاک و سکونتگاه‌های آن به فرآیند توسعه روستایی بسیار مشهود است. همچنین با توجه به تعداد و افراد ساکن در مرزها و نوع تعامل آنها با مردمان آن‌سوی مرز تأثیرات اقتصادی، فرهنگی و امنیتی ویژه‌ای را رقم

خواهد زد. ساماندهی این تعاملات از طرفی و عدم ثبات جمعیتی مناطق مرزنشین و نبود تعادل‌های منطقه‌ای و فضایی، بین روستاهای مرزی و مرکز از طرف دیگر، تأثیرات عمده‌ای در روند توسعه فضایی در مناطق مرزی برجای گذاشته است، به گونه‌ای که مکان‌های جمعیتی حاشیه مرز را در انزوای اجتماعی-اقتصادی و ملی قرار داده است (محمدی، ۱۳۷۴: ۱۶). در حال حاضر روش برنامه‌ریزی فضای ملی یکی از ضرورت‌های توسعه متعادل فضایی در سطح ملی است و یک ضرورت برای پویا کردن اقتصاد مناطق کشور بویژه مناطق مرزی است. در این میان مکان‌بایی بازارچه‌های مرزی به عنوان یکی از ابزارها و رهیافتهای آمایشی در مناطق مرزی می‌تواند از جایگاه مناسبی برخوردار باشد، از این رو ارتباط بازارچه‌های مرزی با برنامه‌ریزی آمایش کشور را می‌توان بدین صورت بیان کرد:

- اقتصاد نواحی مرزی در واقع شاخص اصلی و اساسی در برقراری ارتباط بین کشورهای همسایه و خانوارها و مردم ساکن نواحی مرزی می‌باشد (Chandoevrit, 2004: 154). از جمله اهداف منطقه‌ای بازارچه‌های مرزی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:
- کاهش بحران بیکاری آشکار و پنهان منطقه از طریق ایجاد اشتغالی سالم در امر مبادله در اشکال خرده‌فروشی، عمده‌فروشی و خدمات جنبی مورد نیاز مناطق مرزی؛
  - تقویت و تثبیت اداره و نظارت دولت در جریان تردد کالا از کشورهای همسایه به منطقه و بالعکس در چارچوب سیاستهای اجرایی؛
  - ساماندهی به مبادلات غیررسمی رایج در منطقه برای کالاهایی که از کشورهای همجوار وارد می‌گردد؛
  - ارتقاء سطح رفاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی منطقه از طریق تأمین درآمدی مشروع و قانونی و فراهم نمودن بخشی از نیازهای روزمره ساکنان از طریق مبادلات مرزی مشروع و قانونی (کاشفی، ۱۳۸۳: ۴۳).

۳-۳- کارکردهای بازارچه‌های مرزی

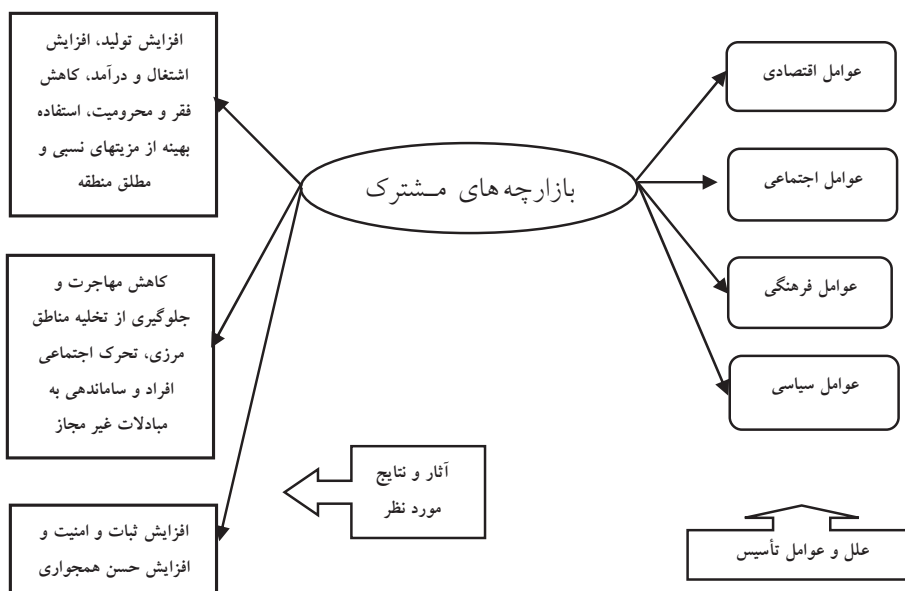
در واقع بازارچه‌های مرزی بخشی از بازرگانی خارجی کشور می‌باشد که برای مبادلات مرزی مردم منطقه مرزنشین در نظر گرفته شده است. با در نظر گرفتن قوانین و مقررات

مربوط به صادرات و واردات کشور، برای فعالیت تجاری این گروه تسهیلات ویژه‌ای در نظر گرفته شده است. از جمله اهداف بازارچه‌های مرزی، امکان برقراری ارتباط سالم و مستمر تجاری با کشورهای همسایه، ایجاد رونق اقتصادی، بالا بردن ضریب امنیتی مرزهای کشور، شکوفایی استعداد محلی، ایجاد و گسترش مشاغل مولد می‌باشد. به فعلیت درآمدن این شاخص‌ها ضمن جلوگیری از مهاجرت ساکنان مناطق مرزی و افزایش رفاه مرزها و توسعه مناسبات سیاسی و تجاری با کشورهای همسایه، جلوی رشد قاچاق را هم می‌گیرد (شکل شماره ۱) (آیین‌نامه بازارچه‌های مرزی، ۱۳۷۱).

بنابراین تأسیس بازارچه‌های مرزی و توسعه مبادلات از طریق این واحدها عمدتاً به استناد ماده ۱۱ قانون مقررات و واردات با اهداف زیر صورت می‌باشد:

- ۱- ایجاد زمینه‌های اشتغال؛ ۲- تأمین نیازهای کالایی مردم مناطق مرزی؛ ۳- کاهش قاچاق؛ ۴- تثبیت جمعیت مرزنشین در نواحی مرزی و در راستای افزون‌سازی ضریب امنیت ملی در نقاط استراتژیک؛ ۵- رونق بخشیدن به اقتصاد مناطق مرزنشین؛ ۶- وقوف بر امکانات بالقوه تجاری کشورهای همسایه و گشودن باب مراودات تجاری با آنها. به هر حال طرح ایجاد بازارچه‌های مشترک مرزی در جهت تعمیم سیاست‌های راهبردی توسعه و تثبیت منطقه مرزنشین و هم سو نمودن این مناطق با خط‌مشی‌های تعریف شده در برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی کشورمان آغاز به کار نموده است.

شکل ۱- کارکردهای مورد نظر از تشکیل بازارچه‌ها

منبع: پیربوداکی، ۱۳۷۹

۴- بازارچه‌های مرزی استان کرمانشاه

روند قانونی نمودن بازارچه‌های مرزی با تصویب آیین‌نامه تشکیل بازارچه‌های مرزی در تاریخ ۱۳۷۱/۵/۱۱ توسط هیأت وزیران آغاز شد و با تصویب ماده ۲۲ آیین‌نامه اجرایی قانونی مقررات صادرات و واردات مصوب سال ۱۳۷۳ و نهایتاً مصوبه مهم مورخ ۱۳۷۴/۱۰/۱ هیأت وزیران ادامه یافت. بر پایه مصوب هیأت وزیران، در حال حاضر، تعداد ۵۰ بازارچه مرزی در کشور دایر است (وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۸۳: ۴ و ۵). بازارچه‌های مرزی استان کرمانشاه، از سال ۱۳۷۴ تحت نظارت فرمانداریهای شهرستانهای مرزی جوانرود و پاوه، فعالیت مبادلاتی خود را که عموماً واردات کالا بود آغاز نموده و در سال ۱۳۷۶ رسماً با حضور گمرک و اداره کل بازرگانی فعالیت مبادلاتی متوازن

خود را ادامه دادند. که این بازارچه‌ها شامل موارد زیر بودند: بازارچه مرزی شوشمی (پاوه)، بازارچه مرزی شیخ‌صالح (ثلاث باباجانی)، بازارچه مرزی پرویز خان (قصر شیرین).

۴-۱- عملکرد بازارچه‌های استان کرمانشاه

باتوجه به جدول شماره ۱ ملاحظه می‌گردد که میزان صادرات از طریق بازارچه‌های مرزی درصد خیلی کمی از صادرات را نسبت به گمرکات استان به خود اختصاص داده‌اند به طوری که مجموع صادرات غیرنفتی استان کرمانشاه در سال ۱۳۸۵ از طریق گمرکات استان معادل ۴۱۳ هزار تن به ارزش ۳۰۷۰۵۲ هزار ریال بوده که نسبت به سال قبل دارای درصد تغییرات مثبتی بوده است ولی میزان صادرات غیرنفتی از طریق بازارچه‌های مرزی معادل ۳۰۴ هزار تن به ارزش ۷۹۲۵ هزار ریال بوده است که نسبت به سال قبل (۱۳۸۴) دارای رشد منفی و درصد تغییرات منفی بوده است. جدول شماره ۲ نمایانگر صادرات کالاهای غیرنفتی سال ۱۳۸۵ به تفکیک هر یک از گمرکات و بازارچه‌های استان می‌باشد.

جدول شماره ۳ صادرات بازارچه‌های استان کرمانشاه در سال ۱۳۸۵ نسبت به دوره قبل در سال ۱۳۸۴ نشان می‌دهد. ملاحظه می‌گردد که در سالهای ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ صادرات از طریق بازارچه شیخ‌صالح کمتر از سایر بازارچه‌های استان بوده ولی در این سالها بازارچه پرویزخان بیشترین میزان صادرات را به خود اختصاص داده است. که از مهمترین عواملی که بازارچه مرزی شیخ‌صالح نسبت به بازارچه پرویزخان صادرات کمتری داشته می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

قوانین نسبتاً سخت و دست و پاگیر از طرف ارگانهای مستقر در بازارچه و بالعکس سهولت این قوانین در بازارچه پرویزخان، تعطیلی گهگاهی بازارچه شیخ‌صالح و انسداد راههای مرزی ورودی به بازارچه به دلایل گوناگون و اغلب غیرمنطقی، وجود راههای ارتباطی و امکانات و تأسیسات نسبتاً مناسب در بازارچه پرویزخان در شهرستان قصر شیرین، اعمال تعرفه‌های کم گمرکی و در بعضی موارد معافیت‌های گمرکی و صادراتی در بازارچه پرویزخان، اما مهمترین دلیل افزایش صادرات از طریق بازارچه مرزی پرویزخان، اعطای پاداش و جایزه‌های صادراتی برای کسانی که بیشترین صادرات را از طریق بازارچه‌ها دارند که این

بازارچه به دلایلی که در بالا اشاره شد بیشتر مورد توجه صادرکنندگان کالا قرار گرفته است. جدول ۱ شماره ۱: مقایسه کالاهای غیرنفتی استان کرمانشاه در سال ۱۳۸۵ در مقایسه با مدت مشابه

سال قبل

شرح	سال ۱۳۸۴		سال ۱۳۸۵		درصد تغییرات	
	ارزش (هزار ریال)	وزن	ارزش (هزار ریال)	وزن	ارزش	وزن
گمرکات	۲۳۵۳۵۳۸۹	۴۰۷۳۲۳	۲۵۷۹۲۳۵۶۹	۴۱۳۱۷۱	۱۰۸	۱/۶
بازارچه‌های مرزی	۱۰۸۰۶۲۵۷۶	۵۲۸۹۶۸	۶۳۶۱۲۵۶۵	۳۰۴۲۰۱	-۴۱	-۴۱

مأخذ: سازمان بازرگانی استان کرمانشاه، گزارش عملکرد بخش تجارت خارجی استان طی سال ۱۳۸۵

جدول شماره ۲: سهم هر یک از بازارچه‌ها و گمرکات در صادرات کالاهای غیرنفتی طی سال ۱۳۸۵

نام مرز خروجی	درصد
گمرک خسروی	۶۴/۵۶
گمرک کرمانشاه	۱۵/۶۵
پرویز خان	۱۵/۴۴
شوشمی	۳/۷۶
شیخ صالح	۰/۵۹
جمع	۱۰۰

جدول شماره ۳- صادرات بازارچه‌های استان در سال ۱۳۸۵ در مقایسه با مدت مشابه سال ۱۳۸۴

نام مرز خروجی	سال ۱۳۸۴ (ریال)	سال ۱۳۸۵ (ریال)	درصد تغییرات
پرویز خان	۸۰۳۷۹۱۴۱۳۶۰	۴۹۶۴۱۱۸۰۹۶۰	-۳۸
شوشمی	۱۸۴۱۷۵۸۱۲۸۰	۱۲۰۸۵۹۶۱۱۶۰	-۳۴
شیخ صالح	۹۰۱۳۸۵۳۵۲۰	۱۸۸۵۴۲۳۶۸۰	-۷۹
جمع	۱۰۷۸۱۰۵۷۶۱۶۰	۶۳۶۱۲۵۶۵۱۰۰	-۴۱

مأخذ: سازمان بازرگانی استان کرمانشاه، گزارش عملکرد بخش تجارت خارجی استان طی سال ۱۳۸۵

۴-۲- عملکرد بازارچه شیخ صالح از بدو تاسیس تاکنون

بازارچه شیخ صالح در نقطه صفر مرزی دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عراق، در استان کرمانشاه، و ۴۵ کیلومتری شهرستان ثلاث باباجانی و در نزدیکی روستایی به همین نام در اواخر سال ۱۳۷۵ با توافق دو کشور ایران و عراق تأسیس گردید که از اوایل سال ۱۳۷۶ شروع به فعالیت نموده است و بدلیل فاصله طولانی از شهر تازه‌آباد (مرکز شهرستان ثلاث باباجانی) و همچنین نبود جاده مناسب، سخت و کوهستانی بودن این منطقه از امکانات رفاهی و خدماتی اولیه برخوردار نمی‌باشد. هم اکنون این بازارچه دارای چندین ساختمان اداری و یک رستوران و ۲۰ غرفه می‌باشد که نماینده‌های سازمان بازرگانی، فرمانداری و گمرک مدیریت آنرا به عهده دارند.

جدول شماره ۴: عملکرد صادراتی، وارداتی بازارچه مرزی شیخ صالح در سالهای مختلف (دلار)

۱۳۸۱	صادرات	۳۶۵۰۰۰	۱۳۸۱	صادرات	۲۴۹۴۴۹۴۸
	واردات	-		واردات	۱۲۴۵۶۷۰۱
۱۳۸۱	صادرات	۱۱۵۳۵۲۹	۱۳۸۱	صادرات	۸۳۶۷۸۱۳
	واردات	۶۳۶۸۷۶۲		واردات	۶۸۷۱۴۹
۱۳۸۱	صادرات	۳۴۹۲۰۰۰	۱۳۸۱	صادرات	۱۰۷۳۰۷۷۸
	واردات	۵۹۶۲۲۶۵		واردات	۲۶۰۰۳۲
۱۳۸۱	صادرات	۱۱۴۱۶۲۲۳	۱۳۸۱	صادرات	۲۲۴۴۵۵۲
	واردات	۸۰۷۱۷۷۵		واردات	۴۲۰۸۱
۱۳۸۰	صادرات	۱۶۷۸۱۹۳	۱۳۸۱	صادرات	۱۲۷۵۷۹۴
	واردات	۱۵۸۲۰۱۶		واردات	۴۳۵۴۷۲
۱۳۸۱	صادرات	۲۰۵۳۳۹۶۸	۱۳۸۱*	صادرات	۸۸۸۰۸۵۳۶
	واردات	۲۴۷۲۶۷۹		واردات	۲۶۶۸۲۵۸۶
جمع کل	صادرات	۳۸۶۳۸۹۱۳	*آمار مربوط به ۹ ماهه اول ۱۳۸۷		
	واردات	۲۴۴۵۷۴۹۷			

مأخذ: سازمان بازرگانی استان کرمانشاه، گزارش عملکرد بخش تجارت خارجی استان

همان‌گونه که از جدول شماره ۴ پیداست بیشترین میزان صادرات بازارچه در سالهای ۸۱ و ۸۲ بوده و کمترین آن نیز در سال ۸۵ بوده که دلیل اصلی آن کیفیت نامناسب راه ارتباطی منتهی به بازارچه و بالا رفتن هزینه‌های حمل و نقل از سال ۸۴ به بعد می‌باشد در ضمن بحث جایزه صادراتی نیز تأثیر زیادی بر روی این بازارچه گذاشته به نحوی که اکثر پيله‌وران منطقه کالای خود را از طریق گمرکات کرمانشاه، خسروی و مهران اظهار می‌نمایند (با توجه به عدم پرداخت جایزه صادراتی به بازارچه، و بدلیل اینکه پيله‌وران این منطقه دارای کارت بازرگانی می‌باشند، لذا از طریق گمرکات کرمانشاه، خسروی و مهران کالاهای خود را ترخیص می‌نمایند و تمایلی به تجارت از بازارچه شیخ صالح ندارند). همچنان که جدول نشان می‌دهد حجم صادرات و واردات از سال ۱۳۸۷ افزایش قابل توجهی داشته است که بیانگر این واقعیت است که شرایط ذکر شده در بالا بعد از سال ۱۳۸۷ تا حدود زیادی تعدیل یافته است.

۵- یافته‌های تحقیق

به منظور تجزیه و تحلیل یافته‌های پرسشنامه‌ای، از آمار توصیفی و هم از آمار تحلیلی (استنباطی) استفاده گردید که در نتایج آن به شرح ذیل آمده است.

۵-۱- یافته‌های توصیفی

با توجه به یافته‌های توصیفی از دو سطح پرسشنامه (سرپرستان خانوار، مسئولین و شورای روستا) و با مقایسه دیدگاههای آنان نتایج زیر بدست آمد:

- از نظر رضایت شغلی، بیشتر پاسخ‌دهندگان از شغل فعلی خود نسبت به شغلی که در قبل از ایجاد بازارچه داشته‌اند ابراز رضایت نموده‌اند.
- بیشتر پاسخ‌دهندگان میزان درآمد خود را در قبل از تأسیس بازارچه تاحدودی مناسب و نامناسب اظهار نمودند ولی بعد از تأسیس بازارچه این میزان به نحو چشمگیری افزایش یافته و بیشتر پاسخ‌دهندگان میزان درآمد خود را زیاد (مناسب) و برخی دیگر نیز آنرا تاحدودی مناسب عنوان نموده‌اند و معتقد بوده‌اند که میزان درآمد آنان نسبت به دوره

- قبل تاحدودی زیادی افزایش داشته است.
- بازارچه با کارکردهای خود توانسته که در کنار اشتغال مستقیم منجر به شکل گیری مشاغلی غیر مستقیم مانند حمل و نقل بار و مسافر، ایجاد مغازه‌ها و... شده و به نوعی منجر به تغییرات مثبتی در مقایسه با دوره قبل از تأسیس بازارچه شده است. فقط از لحاظ خدمات رستوران و پذیرایی برای مسافران و کسانی که در بازارچه فعالیت دارند بهبود زیادی حاصل نشده است. بیشتر پاسخ‌دهندگان تأثیر ایجاد بازارچه را در ایجاد اشتغال و تنوع شغلی زیاد (مناسب) اظهار نموده‌اند و بیکاری در سطح روستاهای منطقه رو به کاهش نهاده بوده است.
  - از نظر سرمایه‌گذاری و گرایش به فعالیتهای اقتصادی و تجاری با افراد ساکن آنسوی مرز نیز شاهد روندی رو به رشد و مثبت بوده‌ایم. ولی از لحاظ میزان هزینه‌های مسافرتی و جابجایی کالا می‌توان گفت بعد از تأسیس بازارچه هزینه‌ها افزایش یافته است که می‌توان دلیل اصلی این امر را در وضعیت نامناسب راههای ارتباطی به بازارچه در سالهای اخیر و نیز افزایش بهای بنزین و سهمیه‌بندی آن عنوان نمود.
  - از نظر اشتغال زنان و کسب درآمد توسط آنان بازارچه نتوانسته تأثیر مثبتی برجای گذارد و می‌توان گفت که حتی میزان اشتغال زنان بعد از ایجاد بازارچه روندی نزولی داشته است.
  - بازارچه از نظر ایجاد و احداث واحدهای صنعتی و مرغداری، گاوداری نیز نتوانسته موفق باشد و در این منطقه فقط تعداد کمی واحدهای مرغداری و گاوداری ایجاد شده که فرآورده‌های آنان کلاً به مصرف داخل منطقه می‌رسند. همچنین میزان تولیدات دامی وزراعی نسبت به دوره قبل با کاهش مواجه بوده است.
  - بیشتر پاسخ‌دهندگان معتقد بوده‌اند که سهم کالاهای بومی و منطقه در صادرات بازارچه بسیار محدود بوده همچنین اکثر کالاهای وارد شده از طریق بازارچه به مصرف استانها و شهرهای خارج از منطقه می‌گردد.

۲-۵- یافته‌های تحلیلی و آزمون فرضیه

پس از ارائه یافته‌های توصیفی، در این قسمت یافته‌های تحلیلی تحقیق در دو بخش شامل یافته‌های مبتنی بر نظر سرپرستان خانوار و نیز یافته‌های تحلیلی مربوط به نظر کارشناسان بازارچه و شورای اسلامی روستا و ... در مورد اثرات اقتصادی بازارچه مرزی شیخ صالح ارائه می‌گردد. شایان ذکر است که برای تجزیه و تحلیل پرسشنامه (آمار استنباطی) از آزمون T تک نمونه‌ای و آزمون رتبه - علامت ویلکاکسون (مبتنی بر تفاوت میانگین رتبه‌ای) استفاده شده است. فرض اصلی در این تحقیق اینگونه بود که: بازارچه مرزی شیخ صالح تغییرات مثبتی (ارگانیک) در ساختارهای اقتصادی مناطق پیرامونی خود برجای گذاشته است.

برای سنجش اثرات اقتصادی بازارچه مرزی از شاخص‌های مختلفی استفاده گردید که تأثیرات این بازارچه را روی ساختارهای کشاورزی، خدمات، صنعت و نیز اشتغال می‌سنجد. این شاخص‌ها شامل: درآمد (میزان درآمد)، ایجاد اشتغال مستقیم و غیرمستقیم، میزان سرمایه‌گذاری، تولیدات زراعی و دامی، اشتغال و بیکاری (جوابگویی به نیازهای شغلی، تعداد و تنوع شغلی، تغییر شغل، اشتغال زنان)، هزینه‌های حمل‌ونقل و نیز هزینه‌های زندگی، احداث واحدهای تولیدی، صنعتی و تعاونی‌های مرزی بوده است. که در ادامه به تحلیل هریک از این موارد با توجه به دیدگاه سرپرستان خانوار و نیز مسئولین بازارچه و شورای روستا پرداخته و در نهایت به مقایسه دیدگاه‌های این افراد در مورد اثرات بازارچه مرزی بر هر یک از مؤلفه‌های اقتصادی پرداخته می‌شود.

تأثیرات بازارچه روی ساختارهای اقتصادی از دیدگاه سرپرستان خانوار

جدول شماره ۵: اثرات بازارچه روی ساختارهای اقتصادی روستاها از دیدگاه سرپرستان خانوار با

استفاده از آماره آزمونی T

اثبات یا رد فرضیه	95% Confidence Interval of the Difference		تفاوت میانگین‌ها	Sig.	T	شاخص	ابعاد	مفاهیم
	Upper	Lower						
اثبات	۱/۰۵۳۸	۰/۵۱۲۹	۰/۷۸۳۳	۰/۰۰۰	۵/۰۷۳۵	درآمد		اقتصادی
اثبات	-۲/۹۲۶۳	-۳/۴۹۰۴	-۳/۲۰۸۳	۰/۰۰۰	-۲۲/۵۲	اشتغال مستقیم و غیرمستقیم	- ساختار	
اثبات	-۰/۷۳۷۳	-۱/۱۱۲۷	-۰/۹۲۵۰	۰/۰۰۰	-۹/۷۵۸	انگیزه سرمایه‌گذاری	کشاورزی	
رد	۰/۱۹۹۵	-۰/۳۲۹	۰/۰۸۳۳	۰/۱۵۸	۱/۴۲۰	تولیدات زراعی و دامی	- ساختار خدمات	
اثبات	۳/۹۳۳۸	۳/۳۶۶۲	۳/۶۵۰۰	۰/۰۰۰	۲۵/۴۶۸	اشتغال و بیکاری	- ساختار	
اثبات	-۲/۰۶۶۲	-۲/۶۳۳۸	-۲/۳۵۰۰	۰/۰۰۰	-۱۶/۳۹۷	تأمین نیازهای اولیه خانوار	صنعت - اشتغال	
اثبات	-۱/۳۹۴۹	-۱/۷۰۵۲	-۱/۵۵۰۰	۰/۰۰۰	-۱۹/۰۷۷	هزینه‌های حمل و نقل و هزینه‌های زندگی		
اثبات	-۷/۸۰۱۴	-۸/۸۴۸۶	-۸/۳۲۵۰	۰/۰۰۰	-۳۱/۴۸۶	اقتصادی	بُعد	

همانطور که جدول شماره ۵ نشان می‌دهد از دیدگاه سرپرستان خانوار و کسانی که در سن فعالیت قرار داشته‌اند بعد از ایجاد بازارچه شیخ‌صالح شاهد تغییرات مثبتی روی ساختارهای اقتصادی نواحی پیرامون بازارچه بوده‌ایم. به‌نحوی که شاخص‌های مورد بررسی برای سنجش این ساختارها همگی در سطح معناداری (Sig) ۰/۰۰۰ بوده و نشان از تأثیر مثبت بازارچه در هریک از این مؤلفه‌ها دارد. فقط با ایجاد بازارچه شاهد کاهش محسوس در تولیدات زراعی و دامی بوده‌ایم که سطح معناداری آن ۰/۱۵۸ بدست آمده که بیانگر این واقعیت است که بازارچه در این مؤلفه نتوانسته تأثیر مثبتی برجای گذارد و حتی روی آن

تأثیر منفی داشته است اما در مجموع با محاسبه این شاخص‌ها که در سطح معناداری ۰/۰۰۰ قرار دارد می‌توان نتیجه گرفت که فرضیه H_0 به نفع H_1 رد می‌شود. و می‌توان عنوان نمود بازارچه مرزی شیخ‌صالح روی ساختارهای اقتصادی در نواحی پیرامونی خود اثرات مثبتی داشته است.

تأثیرات بازارچه روی ساختارهای اقتصادی از دیدگاه مسئولین بازارچه و شورای روستا

جدول شماره ۶: نتایج بدست آمده از تأثیرات بازارچه روی ساختارهای اقتصادی روستاها از دیدگاه

مسئولین بازارچه و شورای روستا با استفاده از آماره آزمونی ویلکاکسون

رد	نسبت	اثرات یا رد فرضیه	سطح معناداری sig	Z	رتبه‌های برابر	رتبه‌های مثبت	رتبه‌های منفی	قبل از تأسیس		بعد از تأسیس		شاخص‌ها	ابعاد	تأثیرات
								بازارچه		بازارچه				
								انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای			
اثبات	۰,۰۰۰		۰,۰۰۰	-۴/۸۰۲	۲	۲۸	۰	۰/۵۰۵۵	۲/۵۰۰۰	۰/۴۳۰۸	۱/۲۳۳۳	درآمد	اقتصادی	- ساختار کشاورزی - ساختار خدمات - ساختار صنعت - اشتغال
اثبات	/۰۰۰		/۰۰۰	-۴/۳۴۸	۱	۲۶	۳	۱/۶۰۶۰	۱۱/۸۰۰	۱/۱۸۴۱	۹/۳۳۳۳	اشتغال و بیکاری		
ثبات	۰/۰۳		۰/۰۳	-۲/۱۳۴	۱۴	۱۲	۴	۰/۷۰۲۲	۱/۷۰۰۰	۰/۶۱۴۹	۱/۳۶۶۷	انگیزه سرمایه‌گذاری		
رد	/۲۸۳		/۲۸۳	-۱/۰۷۵	۱۰	۸	۱۲	۰/۷۳۸۵	۳/۲۳۳۳	۰/۸۱۷۲	۳۳/۴۳۳	تولیدات زراعی و دامی		
اثبات	۰,۰۰		۰,۰۰	-۴/۹۷۳	۳	۲۷	۰	۰/۵۹۵۹	۲/۳۰۰۰	۰/۴۶۶۰	۱/۳۰۰۰	تأمین نیازهای اولیه خانوار		
رد	/۱۰۸		/۱۰۸	-۱/۶۰۶	۱۴	۱۱	۵	۰/۷۴۲۷	۳/۰۰۰۰	۰/۶۷۸۹	۲/۷۶۶۷	احداث واحدهای تولیدی و صنعتی و تعاونی مرزی		
اثبات	/۰۰۰		/۰۰۰	-۴/۵۷۳	۱	۲۶	۳	۱/۶۸۷۹	۱۱/۸۷۳	۱/۶۵۳۴	۹/۸۵۷۶	اقتصادی	بُعد	

با توجه به جدول شماره ۶ ملاحظه می‌شود که مسئولین و شورای روستا بر این عقیده‌اند که بعد از ایجاد بازارچه شاهد بهبود ساختارهای اقتصادی در سطح روستاهای منطقه

(پیرامون بازارچه) بوده‌ایم و اکثر شاخص‌های مورد بررسی در سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ بوده‌اند، بنحوی که میزان درآمد و ایجاد اشتغال نسبت به دوره قبل افزایش، بیکاری در سطح روستاها کاهش و میزان انگیزه سرمایه‌گذاری نیز افزایش داشته است. ولی از تولیدات زراعی و دامی با کاهش روبرو شده و سطح معناداری آن ۰,۲۸۳. بدست آمده که نشانگر عدم تأیید فرضیه H۱ در این مورد می‌باشد همچنین احداث واحدهای تولیدی و صنعتی و تعاونی مرزی نسبت به دوره قبل از احداث بازارچه تغییر چندانی نکرده است.

ولی در نهایت داده‌های محاسبه شده که از مجموع شاخص‌های محاسبه شده بدست آمده در سطح معناداری ۰,۰۰۰ به تأیید فرضیه اصلی ما مبتنی بر اثرات مثبت بازارچه بر روی ساختارهای اقتصادی مناطق پیرامون خود دلالت دارد. در نتیجه فرضیه H۰ را می‌توان به نفع H۱ رد کرد و اظهار نمود که از دیدگاه مسئولین بازارچه و شورای روستا بازارچه مرزی شیخ صالح موجب تغییرات مثبتی بر ساختارهای اقتصادی در مناطق پیرامون شده است.

۵-۳- جمع‌بندی یافته‌های تحلیلی و مقایسه دیدگاه‌های سرپرستان خانوار، مسئولین

بازارچه و شورای روستا

از دیدگاه سرپرستان خانوار و مسئولین بازارچه و شورای روستا بعد از ایجاد بازارچه شیخ‌صالح شاهد تغییرات مثبتی روی ساختارهای اقتصادی نواحی پیرامون بازارچه بوده‌ایم. به‌نحوی که شاخص‌های مورد بررسی برای سنجش این ساختارها همگی در سطح معناداری ۰/۰۰۰ بوده و نشان‌دهنده تأثیر مثبت بازارچه در هر یک از این مؤلفه‌ها دارد. فقط با ایجاد بازارچه شاهد کاهش محسوس در تولیدات زراعی و دامی بوده‌ایم بیانگر این واقعیت است که بازارچه در این مؤلفه نتوانسته تأثیر مثبتی برجای گذارد و حتی روی آن تأثیر منفی داشته است اما در مجموع با محاسبه این شاخص‌ها که در سطح معناداری ۰,۰۰۰ قرار دارد می‌توان که فرضیه H۰ را می‌توان به نفع H۱ رد کرد و عنوان نمود بازارچه مرزی شیخ‌صالح روی ساختارهای اقتصادی در نواحی پیرامونی خود اثرات مثبتی داشته است.

۵-۴- جمع‌بندی یافته‌های توصیفی و تحلیلی (تجربی)

با بهره‌گیری از متغیر مستقل و متغیرهای وابسته، و نیز تجزیه و تحلیل فرضیات تحقیق، در پی تحلیل و تبیین اثرات اقتصادی بازارچه مرزی برآمدیم که در جدول شماره ۷ نتایج آن به صورت کلی آورده شده است. در این جدول وضعیت هر یک از شاخص‌ها در دو مقطع قبل و بعد از تأسیس بازارچه بررسی شده و در نهایت روند تغییرات این شاخص‌ها مشخص گردیده است.

جدول شماره ۷: نمایی از وضعیت کلی مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و کالبدی و

تغییرات آنها در قبل و بعد از احداث بازارچه

روند تغییرات	وضعیت		شاخص‌ها	منابع
	بعد از احداث بازارچه	قبل از احداث بازارچه		
مثبت	زیاد	کم	میزان درآمد	اقتصادی
تاحدودی	تاحدودی زیاد	کم	تأمین نیازهای اولیه خانوار	
تاحدودی	تاحدودی زیاد	کم	سرمایه‌گذاری در روستاها	
مثبت	زیاد	کم	اشتغال	
منفی	کم	کم	اشتغال زنان و کسب درآمد توسط آنان	
مثبت	کم	زیاد	بیکاری	
تاحدودی منفی	کم	تاحدودی زیاد	تولید محصولات زراعی و دامی	
منفی	کم	کم	احداث و ایجاد واحدهای صنعتی، تولیدی و تبدیلی	

۶- نتیجه‌گیری

امروزه برنامه‌ریزی منطقه‌ای بویژه برای توسعه مناطق محروم و عقب‌مانده در بسیاری از کشورها ضرورت تام یافته است. نمونه این‌گونه سیاست‌ها را در تشویق و ترغیب صنایع به استقرار در نواحی فراتراز پایتخت و یا مادرشهرها می‌توان دید و یا در مکانیابی مناسب برای

مراکز بازار یا توزیع بهینه تسهیلات اعتباری و گسترش شبکه راهها در یک منطقه به منظور شتاب بخشیدن به توسعه کشاورزی جستجو کرد. بسیاری از دولتهای منطقه، برای دستیابی به رشد متوازن تر فضایی و نیز رشد متوازن تری میان مناطق شهری و روستایی، به توسعه روستایی توجه ویژه‌ای معطوف می‌دارند.

اگر فرآیند توسعه فضایی مناطق مرزی را کوششی هوشمندانه جهت ارتقای سطح کیفی زندگی مردم ساکن مرز بدانیم، باید اذعان داشت که نیاز کشوری همچون ایران به خاطر پراکندگی منابع آب و خاک و سکونتگاه‌های آن به فرآیند توسعه روستایی بسیار مشهود است. همچنین با توجه به تعداد و افراد ساکن در مرزها و نوع تعامل آنها با مردمان آن‌سوی مرز تأثیرات اقتصادی، فرهنگی و امنیتی ویژه‌ای را رقم خواهد زد. ساماندهی این تعاملات از طرفی و عدم ثبات جمعیتی مناطق مرزنشین و نبود تعادل‌های منطقه‌ای و فضایی، بین روستاهای مرزی و مرکز از طرف دیگر، تأثیرات عمده‌ای در روند توسعه فضایی در مناطق مرزی برجای گذاشته است، به‌گونه‌ای که مکان‌های جمعیتی حاشیه مرز را در انزوای اجتماعی - اقتصادی و ملی قرار داده است (محمودی، ۱۳۸۴: ۱۶). به سخن دیگر ساماندهی این‌گونه مبادلات علی‌رغم غیررسمی بودن و محلی بودن، دارای نقش پراهمیتی در اقتصاد نواحی مرزی می‌باشد و باعث بهبود زندگی ساکنان نقاط مرزی می‌شود و می‌تواند توسعه همکاریهای متقابل اقتصادی، گسترش بازارهای محلی، ایجاد صلح و ثبات در این مناطق مرزنشین و بالاخره بهبود امنیت در مناطق مرزنشین را موجب شوند تبعیض و نابرابری در بهره‌مندی از فرصتهای شغلی ایجاد اشتغال و درآمد مهمترین عاملی است که بیشتر استانهای مرزنشین گرفتار آنند که پیامدهایی چون فقر، مهاجرت، قاچاق را در پی دارد. در این میان بی‌توجهی مرکز نسبت به نقاط پیرامونی دامنه این مسائل را هرچه گسترده‌تر کرده است. چنین امری ساکنین این مناطق را واداشته تا شیوه‌های کسب و کار بهره‌گیری از موقعیت مرزی خود را متنوع سازند و در برابر فشارهای رسمی، راههای جدیدی را بیازمایند. دولتها نیز در برابر چنین وضعی به دنبال راهکارهایی برای کاهش تبعات منفی اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی هستند که یکی از راهکارهای رسمیت بخشیدن به داد و ستد کالا در برخی مبادی مرزی و در قالب بازارچه‌های مرزی است.

۷- ارائه پیشنهادات و توصیه‌های سیاستگذاری

با توجه به پیچیدگی و معضلات چند بعدی در مناطق مرزی نباید برای پاسخ‌گویی به آنها به دنبال یک راه حل ساده گشت؛ بلکه باید رویکرد و راه‌حلهای مختلفی را در برابر معضلات ارائه نمود. به عبارت دیگر باید سطح افق را از یک چارچوب تک‌علتی، به یک دیدگاه سیستمی و همه‌جانبه گسترش داد. به همین دلیل پاسخ به نیازهای طبیعی و حقوقی انسانی و اجتماعی مرزنشینان متکی به اصل عدالت اجتماعی، اقتصادی و سرزمینی و پرهیز از اعمال تبعیض‌های ناروا است، بی‌تردید در کاهش آسیب‌پذیری‌های این مناطق سهم بسزایی ایفا می‌نماید هدفهای در نظر گرفته شده برای بازارچه‌ها در قانون چگونگی اداره مناطق آزاد ایران، بسیار متنوع و تاحدودی غیرمنطقی در نظر گرفته شدند. در حالیکه انتخاب چند هدف مشخص و همسو که با ساختار این بازارچه‌ها در ایران مطلوب و منطبق باشد، در شکل‌گیری انتظارات واقع‌بینانه از آنها مؤثر خواهد بود. بدین لحاظ بهتر این بود که اجازه ورود و خروج کالا به مثابه مناطق آزاد تجاری به این بازارچه‌ها داده می‌شد که صادرات کالا در مناطق مذکور در جهت حضور فعال در بازارهای منطقه‌ای و جهانی در صدر اهمیت قرار بگیرد.

لذا می‌توان برای رفع مشکلات در بازارچه‌ها و مناطق پیرامونی پیشنهادات و راه‌حل‌هایی را به شرح زیر ارائه داد:

۱. تقویت مراکز روستایی (دهستانها و شهرهای کوچک) مناطق مرزی کشور به منظور افزایش درآمد آنان و ایجاد جاذبه ماندن در این مناطق اهمیت قابل توجهی دارد و تسهیل در چنین مواردی در قالب برنامه‌های ویژه در چارچوب برنامه‌های چشم‌انداز و برنامه‌های بلندمدت ضروری به نظر می‌رسد.
۲. تسهیلات سیاستی دولت و حمایت‌های قانونی دولتی از مناطق محروم و مرزنشین در قالب بازارچه‌های مرزی امری مهم تلقی می‌گردد که تأثیر بسزایی در وضعیت زندگی آنها خواهد داشت. و اینگونه سیاستهای تشویقی و حمایتی، برخورداری مردم از سطح رفاه بیشتر و توزیع عادلانه‌تر ثروت و کاهش مفاسد متعدد اجتماعی را در پی خواهد داشت. لذا

توجه جدی مسئولین دولتی در چارچوب برنامه‌های آمایش ملی و استانی و مناطق مرزی در این زمینه ضروری است. در عین حال عدم توجه مسئولین و سیاستگذاران و اعمال محدودیتها به مرز نشینان منطقه به ایجاد شکاف بیشتر و عدم وفاق ملی و فقر و فساد روزافزون خواهد شد.

۳. اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی تا قبل از مجاز شدن واردات اقلام قابل ورود بازارچه‌های مرزی از سایر مبادی گمرکی، روبه رشد بود و لیکن با تغییر این قانون موجب گردید، این رویه تغییر یابد و نهایتاً تأثیرات منفی این اقدام در منطقه محسوس است و این قانون باعث کاهش تردد وسایل حمل و نقل در جاده‌های مرزی، کاهش فعالیت‌های واحدهای خدماتی بین راهی، کاهش کارگران فعال در بازارچه جهت جابجایی کالا، عدم حضور نمایندگان سازمانهای مسئول صادرات و واردات در بازارچه به دلیل عدم ورود کالا از آن مبادی گردیده است. بدین ترتیب روان سازی قوانین و ثبات در رویه‌ها یکی از الزاماتی است که باید به آن توجه کرد.

۴. در حال حاضر مدیریت بازارچه مرزی برعهده وزارت کشور بوده و تنها برخی وظایف اجرایی برعهده گمرک و بازرگانی می‌باشد. با توجه به چنین ساختاری نگاه حاکم بر بازارچه‌ها نگاهی بیشتر سیاسی و امنیتی بوده است از طرف دیگر با توجه به اینکه بازارچه مرزی نهادی اقتصادی تلقی می‌شوند، از آن انتظار کارکردهای مناسب اقتصادی وجود دارد اما به دلیل ساختار فعلی مدیریت حاکم بر بازارچه‌ها، امکان این امر مقدور نبوده، در نتیجه هدایت راهبردی اقتصادی بازارچه میسر نخواهد شد. بدین ترتیب تغییر مدیریت بازارچه‌ها از نگرش امنیتی - سیاسی به اقتصادی و واگذاری بازارچه‌ها به مردم به صورت هیأت مدیره‌ای می‌تواند راهگشا باشد.

۸- قدرانی

نویسندگان مقاله بر خود لازم می‌دانند از حمایت‌های مادی و معنوی دانشگاه تربیت مدرس و مرکز پژوهش‌های بازرگانی در راستای انجام این پژوهش کمال تشکر و قدردانی را داشته باشند.

منابع

۱. اداره کل مقررات صادرات و واردات وزارت بازرگانی کشور (۱۳۷۱)، آیین‌نامه اجرایی بازارچه‌های مرزی.
۲. اداره کل مقررات صادرات و واردات وزارت بازرگانی کشور (۱۳۸۰)، مقررات صادرات و واردات، نشر بازرگانی.
۳. ارزیابی مبادلات مرزی در اقتصاد کشور (۱۳۸۰)، وزارت بازرگانی، معاونت بازرگانی خارجی.
۴. ازکیا، مصطفی (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی؛ تهران: نشرنی.
۵. پایلی یزدی، محمدحسین و محمدمیر ابراهیمی (۱۳۸۱)، نظریه‌های توسعه روستایی؛ تهران: انتشارات سمت.
۶. پیر بوداقتی، یوسف (۱۳۷۹)، بررسی عملکرد بازارچه‌های مرزی سرو و نقش آن در رشد و توسعه اقتصاد منطقه‌ای؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تحقیقات.
۷. حافظ‌نیا، محمدرضا و مراد کاویانی‌راد (۱۳۸۳)، افق‌های جدید در جغرافیای سیاسی؛ تهران: انتشارات سمت.
۸. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی؛ چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات سمت.
۹. رحیمی، حسن (۱۳۸۱)، بازتاب فضایی تحول کارکرد مرز: مرز جلفا؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس جغرافیای سیاسی.
۱۰. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۷)، واکاوی و نقد علمی الگوی پیشنهادی توسعه پایدار روستایی در ایران؛ تهران.
۱۱. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۶)، جزوه کلاسی درس برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران؛ تهران.
۱۲. زالی، نادر (۱۳۸۳)، بررسی و تحلیل نگرش‌های جغرافیایی در توسعه منطقه‌ای و تطبیق آن با ویژگی‌های استان آذربایجان شرقی؛ نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
۱۳. زیاری، کرمانت‌اله زیاری (۱۳۸۳)، مکتبها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ اول، یزد: انتشارات دانشگاه یزد.
۱۴. سازمان بازرگانی استان کرمانشاه (۱۳۸۷)، گزارش عملکردی بخش تجارت خارجی استان طی سال ۱۳۸۵؛ معاونت توسعه تجارت خارجی بازرگانی استان کرمانشاه.
۱۵. سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد (FAO).
۱۶. شایان، حمید (۱۳۸۳)، تنگناهای توسعه در استانهای مرزی؛ پژوهشهای جغرافیایی، بهار، شماره ۴۷.
۱۷. صراف، مظفر (۱۳۷۷)، مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای؛ چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه.
۱۸. طالب، مهدی (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی روستایی: ابعاد تغییر و توسعه در جامعه روستایی ایران؛ چاپ اول، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۹. عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۲۰. کاشفی، حسین (۱۳۸۳)، بررسی راههای توسعه بازارچه‌های مرزی استان کردستان و نقش آنها در اقتصاد استان؛ تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

۲۱. گمرک جمهوری اسلامی (۱۳۷۸)، اهداف و وظایف بازارچه‌های مرزی و نقش گمرک؛ شماره ۳۵.
۲۲. محمدپور فیلسور، علی (۱۳۸۱)، بازگشایی مرزها و تأثیر آن بر مناطق مرزی، مورد باجگیران در مرز ایران و ترکمنستان؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس رشته جغرافیای سیاسی.
۲۳. محمدی، حمیدرضا و علی‌اکبر فخرفاطمی (۱۳۸۴)، نقش بازارچه‌های مرزی در امنیت و توسعه مناطق مرزی، نمونه موردی بازارچه مرزی باجگیران؛ فصلنامه ژئوپلیتیک، سال اول، شماره اول.
۲۴. محمدی الموتی، مسعود (۱۳۷۴)، مناطق آزاد و اثرات اقتصادی - بازرگانی آن؛ چاپ اول، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۲۵. محمودی، علی (۱۳۸۴)، ساختار مبادلات بازارچه‌های مرزی و نقش آن در بازرگانی و اقتصاد مناطق مرزینشین؛ تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
۲۶. مراتب، مریم (۱۳۸۴)، نگاهی به منطقه آزاد ارس: استانداری آذربایجان غربی.
۲۷. معاونت ترویج و مشارکت مردمی جهاد سازندگی (۱۳۷۷)، مشارکت مردمی در توسعه روستایی (برنامه کار سازمان خوار و بار و کشاورزی ملل متحد)؛ ترجمه: جواد محمد قلی‌نیا، سعید غلامرضایی، چاپ اول، تهران: معاونت ترویج و مشارکت مردمی جهاد سازندگی دفتر مطالعات و بررسیها.
۲۸. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۰)، تحلیلی بر عملکرد بازارچه‌های مرزی مقدماتی.
۲۹. وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۸۳)، بررسی روند تشکیل بازارچه‌های مشترک مرزی و تحلیل وضعیت فعلی آنها، جزوه منتشره نشده کمیته فنی ستاد تنظیم اقتصادی.
30. Chandoevrit, Worawan, Yongyuth Chalamwong, Srawooth Paitoonpong (2004), Thailand's Cross BORDER ECONOMY, A Case Study of Sa Kaeo and Chiang Rai; Thailand Development Resource Institute (TDRI).
31. Figueroa, Adolfo. (2006), SOCIAL EXCLUSION AND RURAL UNDER DEVELOPMENT; Department of Economics Catholic, University of Peru, Lima.
32. Krugman, P., Hanson, G. (1993); Mexico-U.S. Free Trade and the Location of Production, in: The Mexico-US Free Trade; Peter M, Garber (ed.).
33. Niebuhr, Annetrin & Silvia Stiller. (2002), Integration Effects in Border Regions – A Survey of Economic Theory and Empirical Studies; Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA) Hamburg Institute of International Economics.
34. Phangaphanga, Clement. (2007), Integrating Rural Development and Export Trade; Government of Malawi, Ministry of Industry, Trade and Private Sector Development.
35. Savannakhet Provincial Cabinet Office, Lao PDR, Order Number 756 by the Governor of Savannakhet on the Establishment and Management of Dansavanh Border Trade Zone, 2003.
36. Sophal Chan, Toshiyasu Kato, Long Vou Piseth, So Sovannarith, Tia Savora, Hang Chuon Naron, Kao Kim Houn & Chea Vuthna. (1999), Impact of the Asian Financial Crisis on the SEATEs: The Cambodian Perspective; Working Paper, No. 12.
37. The First Millennium Development Goals Report Islamic Republic of Iran, Prepared by Office of the Deputy for Social Affairs (2004), Management and Planning Organization, in cooperation with Institute for Management and Planning Studies and United Nations in Islamic Republic of Iran ; Tehran.